

МАДАМ ЗІЛЕНСЬКА І КОРОЛЬ ФІНЛЯНДІЇ

ОПОВІДАННЯ

З англійської переклала Марта ТАРНАВСЬКА

Те, що мадам Зіленська стала викладачем факультету, було виключно заслугою містера Брука, керівника музичного відділення в коледжі Райдера. Коледж вважав це за честь для себе: вона мала неабияку репутацію — і композитора, і педагога. Містер Брук взяв на себе клопіт знайти для мадам Зіленської житло — вигідне, із садком, недалеко від коледжу і в сусідстві з будинком, в якому й сам він мешкав.

Ніхто у Вестбріджі не знав раніше мадам Зіленської. Містер Брук бачив її фотографії в музичних журналах і один раз написав був до неї в справі автентичності якогось манускрипту Букстегуде. А тепер, коли вирішувалось питання її роботи на факультеті, вони обмінялися кількома діловими телеграмами та листами. Вона писала виразним прямокутним почерком, і єдиною незвичайною річчю в цих листах був факт, що в них траплялися вряди-годи згадки про речі та осіб, зовсім містерові Брукові незнайомих, такі як, наприклад, «той жовтий кіт у Лісабоні» чи «бідолашний Генріх». Ці похибки містер Брук приписував замішанню, що виникло у зв'язку з її та її родини виїздом із Європи.

Містер Брук був досить мальовничою постаттю: довгі роки в світі моцартівських менуетів, роки тлумачення малих септакордів і мінорних тризвуків навчили його професійної терпеливості. Здебільшого він був замкнений в собі. Не терпів академічних дурниць і всіляких зібрань. Коли за кілька років перед тим все музичне відділення вирішило разом провести літо в Зальцбурзі, містер Брук в останню хвилину ухилився і вирушив сам-один у подорож до Перу. Він сам мав деякі дивацтва і був толерантним до дивацтв інших; навіть більше — був людиною сміхотливою. Часто, зіткнувшись із якоюсь поважною, але й недоладною ситуацією, він відчував у собі приплив веселощів; від цього його лагідне обличчя дивно видовжувалось, а блиск сірих очей ставав яснішим.

Містер Брук зустрів мадам Зіленську на станції у Вестбріджі за тиждень перед початком осіннього семестру. Він зразу впізнав її. Це була висока на зріст, струнка жінка з блідим виснаженим обличчям. Під очима в неї темніли глибокі тіні, а чорне кошлате волосся було зачесане назад від лоба. В неї були великі, ніжні, але дуже занедбані руки. Від усієї її постаті віяло чимось шляхетним і відчуженим, що примусило містера Брука відступити на мить і стояти, нервово шарпаючи запонки на манжетах. Незважаючи на свій одяг — довгу чорну спідницю і старий виношений шкіряний жакет, — вона справляла враження небалої елегантності. З мадам Зіленською було троє дітей: хлопці у віці від десяти до шести років, ясноволосі, збентежені, дивовижні. Супроводила її ще одна особа: стара жінка, що, як виявилось згодом, була служницею фінкою.

Отаку групу зустрів містер Брук на станції. Єдиним багажем, що його вони мали із собою, були дві величезні скрині з нотами: решту своїх пожитків вони забули на станції в Спрінгфілді, коли пересідали з поїзда на поїзд. Таке може трапитися з ким завгодно. Посадивши їх усіх у таксі, містер Брук подумав, що найбільші труднощі вже позаду, але раптом мадам Зіленська шарпнулась попри нього до дверцят.

— Господи! — скрикнула вона. — Я залишила мій... ну, як ви це називаєте?.. мій тик-тик-тик...

— Годинник? — запитав містер Брук.

— Та ні ж бо! — заперечила вона гаряче. — Ну, ви знаєте... тик-тик-тик... — І почала кивати вказівним пальцем з боку в бік, немов маятником.

— Тик-тик-тик, — сказав містер Брук, підносячи руку до чола і приплюсуючи очі. — Може, ви маєте на думці метроном?

— Так! Так! Певно, я загубила його там, де ми робили пересадку.

Містерові Брукові вдалося її заспокоїти. Він сказав, навіть із певною галантністю, що роздобуде для неї інший метроном, завтра ж таки. Але водночас мусив признати сам собі, що було щось дивне в цій паніці, викликаній одним метрономом, коли зважити, що й уся решта їхнього багажу загубилася.

Зіленські оселились у сусідньому будинку й зовні все виглядало гаразд. Хлопці були тихими дітьми. Їх звали Зігмунд, Борис і Семмі. Вони завжди трималися разом і ходили вервечкою один за одним, попереду звичайно із Зігмундом. Між собою вони говорили якимсь химерним родинним есперанто, що складалося із російських, французьких, фінських, німецьких та англійських слів; у присутності інших людей були на диво мовчазними. Не те, що Зіленські робили чи казали, непокоїло містера Брука. Але були всілякі дрібні випадки. Наприклад, підсвідомо щось муляло його, коли хлопці були в домі; і зрештою він збагнув, у чім річ: вони ніколи не ходили по килиму — обминали його вервечкою по голій підлозі, а якщо вся кімната була вистелена килимами, стояли в дверях і не потикалися досередини взагалі. Або ще таке: минали тижні, а мадам Зіленська, здавалося, зовсім не думала вмеблювати своє помешкання чимось більшим, ніж одним столом та кількома ліжками. Надвірні двері залишала відчиненими день і ніч, і невдовзі будинок починав набувати похмурого чудернацького вигляду, немов давно покинута людьми оселя.

Коледж мав усі підстави бути задоволеним із мадам Зіленської. Вона викладала із шаленою наполегливістю. Часом, траплялося, бурхливо обурювалась, коли якась Мері Оуенс або Бернадін Сміт не опрацьовували як слід своїх скарлатівських трелей. Вона роздобула для свого класу в коледжі чотири фортепіано і змушувала четвірку спантелених студенток разом грати Бахові

фуги. Гук, що долинав з її класу, був справді неабиякий, але мадам Зіленська, здавалося, не мала взагалі нервів. Якщо сильною волею і трудом можна передати музичну ідею, то коледж Райдера не міг зробити ліпшого вибору. Ночами мадам Зіленська працювала над своєю дванадцятою симфонією. Здавалося, вона ніколи не спить: о будь-якій порі ночі, хоч коли б містер Брук виглянув із вікна своєї вітальні, в її кабінеті завжди світилося. Ну, а те, що в містера Брука почали з'являтися деякі сумніви, не було пов'язане із жодними професійними міркуваннями.

Під кінець жовтня він уперше відчув: щось рішуче не гаразд. Цього дня він полуднував з мадам Зіленською і з приємністю слухав її дуже детальну розповідь про африканське сафарі, що його вона відбула 1928 року. Згодом, пополудні, вона заглянула на хвилю до його кабінету, якимось розгублено ставши на порозі. Містер Брук підвів погляд від письмового столу й запитав:

— Вам чогось треба?

— Ні, дякую, — відказала мадам Зіленська. В неї був низький, меланхолійний, чудесний голос. — Я оце тільки собі подумала... Ви пригадуєте мій метроном? Не думаєте, що я могла його залишити в того французького?

— В кого? — перепитав містер Брук.

— Та в того французького, що з ним я була одружена, — відповіла вона.

— Француза, — лагідно поправив містер Брук. Він спробував уявити собі чоловіка мадам Зіленської, але марно. — Батька ваших дітей... — промимрив він, немов сам до себе.

— Та ні ж бо, — відказала мадам Зіленська рішуче. — Батька Семмі.

У містера Брука виникло нагле передчуття. Найглибша підсвідомість застерігала його нічого більше не казати. Але його любов до порядку, його сумління вимагали, щоб він запитав:

— А батько інших двох?..

Мадам Зіленська піднесла руку до голови й скуйовдила своє коротке стрижене волосся. В неї було замріяне обличчя, і вона кілька хвилин не відповідала. Тоді сказала лагідно:

— Борис — від одного поляка, що грав на флейті-пікколо...

— А Зігмунд? — запитав містер Брук, пильно роздивляючись свій упорядкований стіл із стосом перевірених студентських робіт, з трьома гостро заструганими олівцями й прес-пап'є із слонової кістки. Коли він підвів очі на мадам Зіленську, вона вочевидь напружено думала. Зосереджено розглядалася по кутках кімнати, брови в неї були насуплені, а щелепи рухалися з боку в бік. Нарешті вона промовила:

— Ми говорили про Зігмундового батька?

— Облишмо цю розмову, — сказав містер Брук.

Мадам Зіленська відповіла рішучим і сповненим гідності голосом:

— Це був один мій земляк.

Містерові Брукові було до того байдуже. Він не мав упереджень. Люди могли одружуватись по сімнадцять разів і мати дітей-китайців — його це не обходило. Проте було щось у цій розмові з мадам Зіленською, що бентежило його. Раптом він зрозумів, що саме. Діти не були взагалі схожі на мадам Зіленську, але дуже подібні один до одного, і якщо справді мали різних батьків, то ця подібність видавалася містерові Брукові гідною подиву. Та мадам Зіленська вже покінчила з цією темою. Вона запнула свій шкіряний жакет і відвернулася.

— Саме там я його залишила, — сказала, кивнувши головою. — Chez lui¹, в того французького.

Справи музичного відділення йшли гладко. Містерові Брукові не доводилось розв'язувати жодних серйозних прикроців, таких, як ота справа минулого року із вчителькою гри на арфі, що врешті таки втекла зі своїм коханцем-автомеханіком. Була лише ця докучлива непевність щодо мадам Зіленської. Він ніяк не міг зрозуміти, що саме негаразд у його відносинах з нею і чому в нього виникають такі суперечливі почуття. От хоч би до прикладу: вона була завзятою мандрівницею по світу, і в її розмовах раз у раз траплялися

¹ У нього (франц.).

недоречні згадки про всякі неправдоподібні місця. Часом вона цілими днями не обзивалася; бродила коридором, застромивши руки в кишені жакета, із застиглим у задумі обличчям. А то часом несподівано зупинить містера Брука і розпочне довгий, пливкий монолог; тоді очі в неї стають живі й блискучі, а голос палкий і невситимий. Говорить, було, говорить про щось своє, або й зовсім ні про що. Вчувалося щось підозріле, щось неначе викривлене, в кожному без винятку епізоді, що про нього вона розповідала. Навіть коли говорила, як водила Семмі до перукарні, її розповідь звучала так само зачудовано, як, приміром, спогади про надвечір'я в Багдаді. Містер Брук ніяк не міг у цьому розібратися.

Правда явилась йому дуже раптово, і ця правда поставила все на свої місця, а принаймні вияснила ситуацію. Того вечора містер Брук повернувся додому раніше, ніж звикле, і розпалив вогонь у невеличкому каміні своєї вітальні. Він почувався спокійним і задоволеним. Сидів біля вогню, роззувшись, з томом Вільяма Блейка поруч на столику, наливши собі півсклянки абрикосового бренді. О десятій годині він тихенько закуняв перед каміном, з головою, повною невиразних музичних фраз із Малера та пливких, не додуманих до кінця думок. Аж раптом із цього м'якого запаморочення зринули в свідомості два слова: «король Фінляндії». Слова ці здавалися знайомими, але в першу хвилину він не міг пригадати собі, де він їх чув. А тоді відразу ж натрапив на слід. Того ж таки пополудня, коли він проходжувався по університетському дворі, до нього підступила мадам Зіленська й завела якусь несусвітню нісенітницю, але він слухав неухважно, бо думав про стіс композицій, що їх поздавали студенти класу контрапункту. Одначе тепер слова й усі модуляції її голосу почали повертатися до нього із підступною точністю. Мадам Зіленська почала свою розповідь так: «Одного дня, коли я стояла біля pâtisserie¹, над'їхав сannyaми король Фінляндії...»

Містер Брук шарпнувся й випростався в кріслі, відставивши набік склянку бренді. Ця жінка була патологічною брехухою. Майже кожне слово, що його вона видобувала із себе поза класом, було неправдою. Коли вона, приміром, цілий вечір і цілу ніч сиділа вдома й працювала, їй треба було за всяку ціну запевнити вас, що вона провела вечір у кіно. Коли вона полуднувала в «Старому заїзді», то обов'язково мусила наголосити, що їла полуденок з дітьми вдома. Ця жінка просто не могла слова сказати без брехні, і в цьому була суть справи.

Містер Брук клацнув пальцями й підвівся з крісла. Першою його реакцією було роздратування. З того, що мадам Зіленська мала зухвалість сидіти в його кабінеті день у день і засипати його своїми безглуздими вигадками. Містер Брук був глибоко обурений. Він заходив сюди й туди по кімнаті, а тоді подався до кухні й зробив собі канапку із сардинами.

За годину, коли він знову сидів біля вогню, його роздратування поступилося місцем роздумливому подиву вченого. Він повинен, сказав він собі, розглядати ситуацію безсторонньо й дивитися на мадам Зіленську так, як дивиться лікар на хворого пацієнта. Побрехеньки її були простодушними. Вона брехала без наміру обманути, і вигадки її ніколи не мали на меті здобуття якоїсь користі. Саме це й дратувало: до всього того просто не було жодних спонук.

Містер Брук допив рештки свого бренді. І поволі, коли вже була майже північ, на нього зійшло дальше прояснення. Причина брехні мадам Зіленської була проста й болюча. Мадам Зіленська все своє життя працювала — при фортепіано, вчителюючи, пишучи всі оті дванадцять прекрасних, знаменитих своїх симфоній. День і ніч вона тяжко гарувала, й боролась, і вкладала всю душу в роботу, і їй не багато залишалось на щось інше. Як людина, вона терпіла від цього недобору й робила все, щоб його надолужити. Коли вона прогигіла вечір над столом у бібліотеці, а потім запевняла, що провела цей час, граючи в карти, то було так, немовби їй вдалося зробити й те і те. З допомогою своїх вигадок вона жила уявою. Брехня подвоювала малу частку її існування, що залишалася від роботи, доповнюючи в такий спосіб її особисте життя.

Містер Брук дивився у вогонь, а в уяві бачив обличчя мадам Зіленської — суворе обличчя з темними втомленими очима й уперто стуленими устами. Він відчув приплив тепла у грудях і жаль порозуміння, сповнився співчуття

¹ Кондитерська (франц.).

й бажання захистити бідолашну жінку. Якийсь час він перебував у стані втішного збентеження.

Згодом він почистив зуби, надяг піжаму. Йому треба бути практичним. Що ж це прояснює? Того француза, поляка з флейтою-пикколо, Багдад? А діти — Зігмунд, Борис, Семмі — хто вони? Чи вони справді були її дітьми, чи вона просто придбала їх десь по дорозі? Містер Брук старанно протер свої окуляри й поклав їх на столику біля ліжка. Він повинен якнайскорше дійти з нею згоди. В іншому разі у відділенні може виникнути гостра ситуація. Була друга година. Він виглянув з вікна й побачив, що в кабінеті мадам Зіленської ще світиться. Містер Брук ліг у ліжку й робив потемки страхітливі міні, обмірковуючи те, що мав сказати наступного дня.

На восьму годину ранку містер Брук був уже в коледжі. Він сидів згорблений за письмовим столом, готовий затримати мадам Зіленську, коли вона з'явиться в коридорі. Довго чекати не довелося, і як тільки містер Брук почув її кроки, він покликав її на прізвище.

Мадам Зіленська стала у дверях. Вона мала невпевнений, виснажений вигляд.

— Як ся маєте? — спитала вона. — А я так гарно відпочила цієї ночі...

— Сядьте, будь ласка,— сказав містер Брук. — Я хотів би з вами поговорити.

Мадам Зіленська поставила свій портфель і стомлено опустила у крісло навпроти містера Брука.

— Слухаю вас,— мовила вона.

— Ви говорили зі мною вчора, коли я проходжувався по університетському дворі,— почав він звільна. — Мені здається, коли не помиляюся, ви розповідали щось про крамничку з тістечками і про короля Фінляндії, правда ж?

Мадам Зіленська повернула голову набік і задумливо втупилась у підвіконня.

— Щось про крамничку з тістечками... — повторив він.

Втомлене її обличчя проясніло.

— Так, звісно,— сказала вона жваво. — Я розповідала вам про те, як одного разу я стояла перед тією кондитерською, а король Фінляндії...

— Мадам Зіленська! — вигукнув містер Брук. — *Немає* короля Фінляндії!

Мадам Зіленська лишилася незворушна. А тоді, по хвилині, почала знову:

— Я стояла біля pâtisserie Біарна, коли раптом обертаюся від тістечок, дивлюсь, а король Фінляндії...

— Мадам Зіленська, я вже сказав вам, що немає короля Фінляндії!

— Це було в Хельсінкі... — правила вона своєї з упертим відчаєм, і містер Брук знову дав їй змогу дійти до короля, але не далі.

— Фінляндія — це республіка,— сказав він. — Ви ніяк не могли бачити короля Фінляндії. Отже, те, що ви сказали,— неправда. Суцільна вигадка.

Ніколи згодом містер Брук не міг забути, як виглядало в цю мить обличчя мадам Зіленської. На ньому було здивування, збентеження, переляк істоти, загнаної в глухий кут. Вона мала вигляд людини, на чиїх очах увесь її внутрішній світ розколюється і розпадається.

— Мені дуже жаль... — сказав містер Брук із щирим співчуттям.

Але мадам Зіленська вже опанувала себе. Вона підвела голову й промовила холодно:

— Я — фінка.

— В цьому я не сумніваюся,— відповів містер Брук. Але, подумавши, таки почав трохи сумніватися.

— Я народилася у Фінляндії. Я — фінська громадянка.

— Це, може, й справді так... — сказав містер Брук, підвищуючи голос.

— Під час війни,— провадила вона із запалом,— я їздила мотоциклом й була зв'язковою.

— Ваш патріотизм тут ні до чого.

— Тому тільки, що я погодилася на перші ж листи...

— Мадам Зіленська! — сказав містер Брук. Він схопився руками за край письмового столу. — Це не стосується справи. Річ у тому, що ви твердили, ви свідчили, що ви... що ви бачили...

Але закінчити він не міг. Його зупинило її обличчя. Воно було смертельно бліде, довкола уст запали глибокі тіні. Очі в неї були широко розплющені, приречені й горді. І раптом містер Брук відчув себе так, неначе він — убивця. Бурхливий приплив почуттів — порозуміння, жалю, нерозсудливої любові — примусив його затулити обличчя руками. Він не міг говорити, аж поки це внутрішнє хвилювання не заспокоїлось, а тоді промовив ледь чутно:

— Атож, звісно. Король Фінляндії. А він був гарна людина?..

Через годину по тому містер Брук сидів, дивлячись у вікно свого кабінету. Дерева на тихих вестбріджських вулицях були майже голі, а сірі будинки коледжу мали спокійний, сумний вигляд. Ліниво споглядаючи знайомий краєвид, він помітив, як старий Дрейків ердель біжить перевальцем вулицею. Цю картину він бачив уже сто разів раніше, то що ж саме видалось йому тепер незвичайним? Раптом він усвідомив собі із чудним холодом несподіванки, що старий пес біжить задом наперед. Містер Брук дивився, аж поки ердель зник з очей, а тоді повернувся до композицій, що їх учора здали йому студенти з класу контрапункту.

Карсон Маккаллерс (1917—1967) — відома американська письменниця, визнаний майстер психологічної прози. У Радянському Союзі перекладено основні її твори: романи «Серце — самотній мисливець» (1940), «Годинник без стрілок» (1961), повісті «Гостя на весіллі» (1946) та «Балада про сумне кафе» (1951, укр. переклад — «Всесвіт», 1983, № 2). 1971 року в Нью-Йорку видано посмертно книжку незібраної прози та фрагментів «Заставлене серце», до якої увійшло і пропонуване читачеві оповідання. А переклала його для «Всесвіту» американка українського походження Марта Тарнавська, що живе в м. Філадельфії.